

## СОЦИАЛИСТИЧЕСКОТО ИСТОРИЧЕСКО САМОСЪЗНАНИЕ – НОВАТОРСКИ ЕСТЕТИЧЕСКИ ПРИНЦИП НА СОЦИАЛИСТИЧЕСКИЯ РЕАЛИЗЪМ

*Кръстьо Генов*

Още Маркс и Енгелс смятаха, че „бъдещата“ пролетарска литература ще се яви като органическо „полное слияние большой глубины, осознанного исторического смысла“ с „шекспировской живостью и действенностью“ на художественото изображение.<sup>1</sup> Такава те си представяха същността на пролетарското словесно изкуство, което вече няколко десетилетия ние назоваваме литература на социалистическия реализъм. В действителност чрез тези и подобните на нея формулировки основоположниците на марксистическата естетика набелязаха две основни черти на пролетарското литературно изкуство: първо, неговата по-дълбока и качествено нова историчност в сравнение с изкуството на миналите общества и второ, неговата способност и историческо задължение да тръгва в своите художествени търсения от най-високите („шекспировски“) творчески завоевания на общочовешкия гений.

Що се касае до съдържанието на понятието историчност в естетическото светоотношение на „бъдещия“ социалистически писател, включително на рисуваия от него нов тип човек на епохата и нов герой на литературата, Маркс и Енгелс естествено са виждали неговите корени в самото пролетарско комунистическо светоотношение, в комунистическата идеология и житейска практика изобщо. Защото щом съзналият се като „класа за себе си“ пролетариат ще изменя из основи облика на живота в класовите общества и преди всичко на капиталистическата обществена формация, за да изгради на тяхно място едно качествено ново, безкласово общество, този пролетариат неизбежно ще трябва да изхожда в своята борба от най-широко и дълбоко съзнаване на историческата перспектива на живота, което ще рече — да бъде въоръжен с най-широко и дълбоко разбиране за закономерностите на историческото развитие. Носител на комунистическа революционна идеология, пролетариатът, както и родените от него и служещи нему художници ще трябва да съзнават в една или друга мяра своето място в историческия процес, своята историческа мисия в изменението на общественния строй и на цялостния човешки живот изобщо. С други думи казано, това ще бъдат личности с ново, за пръв път родено по пътя на световното културно-обществено развитие историческо съзнание. Негови носители ще бъдат практически борци-преобразователи и новатори-художници, които в цяло-

<sup>1</sup> К. Маркс и Ф. Енгелс об изкустве, т. I, М., 1957, стр. 29.

стното си битие ще носят идеята за коренно, революционно изменение на живота, на човешката култура в посока на социалистическия и комунистически идеал. Това е нов тип човек, съвкупност на непознати в миналото обществени отношения, хора, които съзнават правилно хода на историческия процес и активно-съзнателно участвуват в борбата на милиони едномислещи и еднакводействащи борци и творци за „овладяване“ и „канализиране“ на живота по закономерните пътища на прогресивния историко-хуманистичен процес. В индивидуалната човешка личност тук вече се съдържа волята и могъществото на милионни маси, единицата заговаря с тежненията и възможностите на многомилионен колектив. По такъв начин мисълта за „личното“ единично безсилие пред огромните сложни проблеми на историческия живот в най-висока степен постепенно изчезва и се заменя от ново човешко съзнание — за всесилие на колектива в борбата за правилно (в полза на всечовешкото щастие) разрешение на тези проблеми. Дори трагичното очакване на индивидуалната смърт се смекчава и озарява от възвисяващото чувство на колективното безсмъртие.

Така в най-общи черти си представяме ние коментара, който следва да се направи към бележитото прозрение на Маркс и Енгелс относно същността на социалистическия реализъм като изкуство на новото, социалистическо и комунистическо общество, по-конкретно — относно същностните признаци на качествено новия тип историчност в съзнанието и обществената практика на пролетариата като „класа за себе си“. Именно тази нова по същност историческа съзнателност определя доловения още от Максим Горки принцип на триизмерността на социалистическия реализъм като художествен метод за познание и изменение на действителността, специфичния идейно-естетически аспект с трите му „опорни“ пункта — минало, настояще, бъдеще, в който художникът на революционния пролетариат вижда и изобразява развитието на характерите и жизнените конфликти. Вследствие на това обстоятелство понятието социалистическа историческа съзнателност се явява като променлива величина, има исторически характер. В зависимост от конкретно-историческите повели на общественото развитие неговото съдържание малко или много се мени количествено и качествено, както се мени и съотношението между формиращите го компоненти (напр. лично и обществено, национално и интернационално и пр.).

И днес, когато цялото прогресивно човечество начело с класосъзнателния пролетариат прави историческа преценка за световното значение на Великата октомврийска социалистическа революция, не може да не се съгласим, че именно тази най-велика от всички революции в изминатия път на човечеството е упражнила и упражнява най-дълбоко изменящо въздействие и върху историческото съзнание както на хората, така и на писателите от половин столетие насам. Стотици съветски и несъветски художници биха се подписали под признания като това на Валерий Брюсов, че Великата октомврийска революция е „озарила“ за тях „правый путь в веках“. Това епохално събитие даде най-много на работническата класа и трудовите народни маси и на всички честни, прогресивни писатели в света — да почувствуват и съзнаят по най-силен и непосреден начин своето „лично“ битие като неразделно свързано с историческия ход на живота, с обусловената от самото историческо развитие повеля все по-съзнателно да участвуват и „лично“ в гигантската борба на трудовите маси за исторически правилно насочване по пътищата, които водят към нов, по-разумен и щедър към човешките мечти начин на живот.

Разбира се, ако ние абсолютизираме така дадената постановка на въпроса и изискваме тя да бъде следвана изцяло в творческия процес като задължителна схема, съвсем не бихме постигнали както желаем преследваната идейно-естетическа цел. Тук се касае до набелязването на най-общите принципи. Безспорно жизненото явление в една или друга степен е по-богато, по-разнообразно и противоречиво от закономерностите, които го обуславят и обясняват. От друга страна, художественото изображение се ражда в резултат на сложен обективно-субективен отразително-творчески процес, чийто определящ предмет са именно жизнените явления най-напред като такива, докато осъзнатата закономерност представлява само тяхна вътрешна, „скелетна“ съставка. Най-сетне новият тип историческо самосъзнание на бореца и творца на социалистическото и комунистическото общество може и трябва да има не само безкрайно разнообразни индивидуални жизнени проявления, но и безбройно множество степени, нюанси, съчетания с други черти от битието на личността и колектива.

В това ни убеждава по великолепен начин историята на съветската литература. Като изрично доказателство за правотата на изтъкнатата теза тук ще се задоволим само с няколко типични примера.

Както е известно, сам основоположникът на социалистическия реализъм и съветското литературно изкуство Максим Горки имаше ясно съзнание за това, че епохата на Великата октомврийска социалистическа революция е „епоха коренной ломки старого быта, эпоха пробуждения в человеке его чувства собственного достоинства, эпоха сознания им самого себя как силы, действительно изменяющей мир.“<sup>1</sup> Все в тази посока Алексей Толстой характеризираше типичния герой в съветската литература с оглед именно на неговото ново, социалистическо историческо съзнание: „Типичский герой советской литературы — это человек идеи и действия, разкрывающийся через историческое дело своего народа“. Той се извява като „исторический человек“, носител на „человечность историческая“, който води „реальная действительная борьба за построение условий человеческого счастья“, за осъществяване идеала на социализма и комунизма.<sup>2</sup>

Впрочем това схващане поддържат толкова много литературни критици, теоретици, историци, щото съвсем излишно е да се привеждат повече цитати в негова подкрепа. Ще обърнем внимание само още на обстоятелството, че и в колективния „Краткий словарь по эстетике“ е застъпено същото схващане: „социалистическое искусство, которое неотделимо от героической борьбы революционного пролетариата за освобождение всего угнетенного человечества, избрало и утвердило своим героем главного героя жизни — труженика и борца, коллективиста и гуманиста, творца и создателя нового, бесклассового общества“.<sup>3</sup>

Какво говорят реалните факти на съветската литература?

Свършено естествено, това ново, социалистическо по същност историческо съзнание намира определена и ярка изява още в творческия свят на първия социалистически реалист — Максим Горки. То прониква цялата идейна и художествена тъкан още на романа „Майка“ — първата творба в руската и световната литература, изградена върху ясно набелязани принципи на социалистическия реализъм. Неговата решаваща роля в битието на пролетариата Горки подчертава по великолепен начин още чрез резкия контраст в разви-

<sup>1</sup> М. Горький, Собрание сочинения в 30 томах, т. 27, М., 1953, стр. 322.

<sup>2</sup> А. Н. Толстой, Четверть века советской литературы, в: А. Дубовиков и Е. Северин, Хрестоматия для X-го класса, М., 1946, стр. 34, 35.

<sup>3</sup> Краткий словарь по эстетике, М., 1963, стр. 55.

тието на физически непобедимия и „мрачен“ шлосер — пролетарий Михаил Власов, от една страна, и неустрашимите пролетарски революционери Павел Власов и Пелагия Ниловна, от друга. Павел става диаметрално различен човек в сравнение със своя баща именно след като бива овладян от социалистическо историческо съзнание. Съзнаването на историческата перспектива на живота и приобщаването към борците в името на тази перспектива прави коренен прелом в духовния свят, в цялостното битие и на неговата майка. Какъв огромен контраст между убитата от социалните условия и безпомощна (поради социално-историческото си „невежество“) страдалка — съпруга и майка, Пелагия Ниловна и вече „пресветената“, активна до всеотдайност помощница и съратница на своя син-революционер в „опасната“ борба за събаряне на цял обществен строй! Да си спомним нейните лозунги в края на романа: „Собирай, народ, силы свои во единою силу!“, „Душу воскресшую“ — не убьют!“, „Не зальют кровью разума!“, „Морями крови не угасят правды...“<sup>1</sup> На съдебния процес Павел заявява открито пред враговете на пролетариата: „Мы, рабочие... Мы — революционеры... Сознание великой роли рабочего сливает всех рабочих мира в одну душу, — вы ничем не можете задержать этот процесс обновления жизни...“<sup>2</sup>

И както показва историята, именно с това съзнание руският пролетариат в съюз с бедното селячество подготви и извърши Великата октомврийска социалистическа революция, с него въоръжен се сражаваше и победи в гражданската война и чуждата, империалистическа интервенция, от него вдъхновяван започна и продължава да разгръща с непознати в историята мащаби строителство на един нов живот — на социализма и комунизма.

Между онези, които след Горки най-вярно и пълно отразиха в своето творчество новото, социалистическо историческо съзнание на борещия се и побеждаващ пролетариат, безспорно челно място заема Владимир Маяковский. Има дълбока истина в преценката на Алексей Толстой, че „никто, как Маяковский так не выразил душу революции“<sup>3</sup>, което ще рече — духовния облик на този нов тип пролетарий в историята на човечеството и типичен герой на съветската литература. Впрочем още в своята „поэтохроника“ „Революция“ (от 1917 г.) Маяковский набелязва ясно както новото историческо самосъзнание и светоотношение на типичния лирически герой в съветската поезия, така и своето също такава самосъзнание и светоотношение на пролетарски, социалистически поет:

Сегодня рушится тысячелетнее „Прежде“.

Сегодня пересматривается миров основа.

Сегодня

до последней пугувице в одежде

жизнь переделаем снова.<sup>4</sup>

Поетът-футурист изхожда вече от ново историческо — социално и хуманистично — съзнание, че „планета наша мало оборудована“ за истинските радости на живота, на всички честни, трудещи се хора. Затова в лозунга —

вырвать

радость

у грядущих дней —

той вижда (поетически казано) историческата мисия на бореца за новия свят. Именно защото ясно и дълбоко съзнава, че е започнала нова ера в битието на съветските народи и на цялото човечество, и защото сам като художник и ли-

<sup>1</sup> М. Горький, Собрание сочинений в 30 томах, т. 7, М., 1950, стр. 515, 516.

<sup>2</sup> Пак там, стр. 486, 487.

<sup>3</sup> А. Толстой, Четверть века советской литературы, стр. 36.

<sup>4</sup> Вл. Маяковский, Собрание стихотворений в двух томах, т. 2, Л., 1950, стр. 44.

рически герой разбира своето историческо място и участие в революционната борба за коренно изменение на живота, Маяковски окачествява себе си като „народен водител“ и едновременно с това като „народен слуга“. Оттук и убеждението му, че в този преломен исторически момент истински писател е само онзи — както фигуративно се изразява поетът —

кто пишет  
марш  
и лозунг.<sup>1</sup>

И действително Маяковски беше най-яркият носител на пролетарско-социалистическо историческо съзнание измежду всички съветски поети на своето време. Той беше в пълния смисъл на думата поет-воин и трибун „во весь голос“ на Октомврийската революция, проникнат до последните фибри на душата си от нейния исторически патос. Нещо повече. Той си извоюва име на един от най-бележитите художници на социалистическата историческа перспективност в изображението на живота в световната литература. Това качество на неговата поезия придава и изключителна дълбочина и сила на комунистическата му партийност.

Разбира се, както откъм характера на своето съдържание, така и в типологично отношение тази нова историческа съзнателност на поета (включително на неговия положителен герой) и сама търпи известно историческо развитие. Ако в първите си вдъхновени от Великия Октомври творби Маяковски обикновено си служи — както ранният Горки — с епично-романтични образи и призови, за да изрази епохалния смисъл на революцията — напр. в поемата „150 000 000“, гдето самото „бъдеще“ отправя апокалиптичен призив към „вековете“ —

„Ей, века,  
на поклон идите!“ —

то в по-късното си творчество, постепенно преминавайки към принципите на социалистическия реализъм, големият поет дава поетичен израз на комунистическото си историческо самосъзнание вече в конкретно-житейски изображения. Впрочем, най-общо взето, това е един дълбоко закономерен процес не само в съветската литература през първите години след октомврийската победа.

Както ни убеждават редица научни изследвания напоследък, именно в такава, социалистическо-романтична форма историческата съзнателност на революционния пролетариат се изявява ярко и в множество творби на поети като Ал. Блок, В. Алкесандровски, Ал. Безименски, Ал. Гастев, В. Кирилов, Мих. Светлов и др. Колосално-епохалните исторически перспективи, които разкрива революцията в живота на победилия пролетариат, настройват естествено тези поети и към подобно по мащабност художествено „виждане“ на действителността. Най-често сега у тях доминира принципът на героическата идеализация и хиперболизация. Особено привлекателен става „обобщеният“ герой-символизация на милионните революционни маси, двигатели на историята. Самата индивидуална личност придобива нещо от могъществото на многомилионния пролетарски колектив, на тези единни в борбата, победата и строителството на новия живот революционни народни маси. Така напр. в поемата „150 000 000“ главен „герой“ на епохата са 150-те милиона руски работници и селяни, извършили Великата октомврийска социалистическа революция, а тяхно „индивидуално“ възплъщение се явява легендарният бо-

<sup>1</sup> В. л. Маяковски, Собрание стихотворений в двух томах, т. 2, Л., 1950, стр. 347, 497.

гатир Иван: подобно на епическите еднолични двубои в билинния епос той излиза на планетарна борба с Уилсон — олицетворение на капитализма и империализма. В стихотворението „Скифы“ Блок рисува (като предстоящ) революционния двубой на социалистическа Русия със „стария свят“ на капитализма и империализма, представяйки руските революционни маси в образа на непобедимите някога „диви“ скити. По своему подобни романтични символизиранни обобщения създават Александровски — в стихотворението „Аз“, Безименски — в стихотворението „Рабочий“:

Я выпил сотни солнц. И все мне мало.  
Все мало мне. Но сердце не грустит.  
Я никогда не рассыпаю жалоб  
по пыльному и долгому пути. . .

. . . Снега и пыл, и терпкий запах гари. . .  
Звонят шаги. Я дерзок и упрям.  
Я — всеобъемлющий, чье имя — Пролетарий,  
идущий к новым солнцам и мирам.<sup>1</sup>

Из солнцестона и стали я скован.  
Отец мой — безликий, космический зодчий.  
Во чреве заводов, под сердцем станковым  
я зачат и выношен. Я — Рабочий.<sup>2</sup>

В поемата на Блок „Двенадцать“ социалистическо-романтично осмислената бойна група на дванадесетте „апостоли“ на пролетарската революция (олицетворение на революционните маси в Съветска Русия) е готова коренно да промени историческия ход на живота в целия свят — в това те виждат своята историческа „мисия“:

Мы на горе всем буржуям  
мировой пожар раздуем. . .  
. . . Революционный держите шаг!<sup>3</sup>

В маршовата „програмна“ песен на Ал. Безименски „Молодая гвардия“ все по същия художествен принцип даденият колективен образ на подрастващите нови, съветски поколения се вдъхновява от същото историческо съзнание за епохално по смисъл и размери коренно изменение на живота в името на народното и всечовешко щастие:

Вперед, заре навстречу,  
товарищи в борьбе! . . .  
. . . Мы поднимаем знамя! . . .  
Идите строить с нами  
республику Труда!  
Чтоб Труд владыкой мира стал  
и всех в одну семью спаял. . .<sup>4</sup>

Тези и сродните с тях романтични художествени образи и картини, отразяващи осъзнатия от пролетарските маси и техните поети колосален исторически смисъл и патос на Великата октомврийска социалистическа революция, имат естествено дълбоките си корени в самата реална действителност. Затова нищо чудно, че и в произведенията на социалистическия реализъм ние намираме подобни същностни черти от тези образи и картини — тук вече наричани реалистично. Особено показателни в това отношение са романите „Чапаев“ от Д. Фурманов, „Железний поток“ от Ал. Серафимович, „Разгром“

<sup>1</sup> Антология русской советской поэзии, т. I, М., 1957, стр. 158.

<sup>2</sup> Пролетарские писатели, Состав. С. Родов, М., 1926, стр. 57.

<sup>3</sup> А. л. Б л о к, Собрание сочинений в восьми томах, т. 3, М. — Л., 1960, стр. 351, 353.

<sup>4</sup> А. л. Б е з и м е н с к и й, Избранные стихи, М., 1947, стр. 8.

от Ал. Фадеев, „Как закалялась сталь“ от Н. Островски, „Поднятая целина“ от М. Шолохов и др.

Да си спомним напр. оная бележита по своя вътрешен смисъл изповед, която в един централен, възлов идейно-тематичен момент на романа героят на Фурманов прави пред комисаря Кличков във връзка с настигнатата у него качествена промяна в отношението му към живота и смъртта. Преди да стане съзнателен участник и герой в гражданската война, стихийният народен бунтар Чапаев не жали „жизнь свою ни в грош“, излага се на изключително рискови и „безумни“ подвизи в борбата срещу враговете на социалистическото отечество. „Даже и думушки не было о смерти“ в миналите дни на неосмислен героизъм. Между този героизъм и новия му общественно-исторически обусловен и целенасочен ленински героизъм има диаметрална качествена разлика. Именно в бурите на революционната борба Чапаев постепенно заживява с друго съзнание за смисъла и стойността на своето участие в нея, вижда в коренно различна светлина своята роля и исторически дълг в революцията. Оттук и новото му разбиране на живота и смъртта. „И вот вы заметьте, товарищ Кличков — объяснява по своему и вече сам Чапаев — што чем я выше поднимаюсь, тем жизнь мне дороже. . . Не буду с вами лукавить, прямо скажу — мнение о себе развивается такое, што вот, дескать, не клоп ты, каналья, а человек настоящий, и хочется жить по-настоящему-то, как следует. . . Не то што трусливее стал, а разум больше. Я уже плясать на окопе теперь не буду. . . зря умирать не хочу. . .“ И в отговор на въпроса — „А в деле?“ би ли се жертвувал, Чапаев „горячо“ и с напълно доказана впоследствие честност заявява: „Вот вам кланюсь. . . кланюсь, чем хотите, што в деле трусом не буду никогда. . .“<sup>1</sup>

Все този по същност процес — развитието на социалистическо историческо съзнание у „тъмните“ народни маси по време на революцията и гражданската война — виждаме разкрит с още по-сурова правда в романа на Серафимович „Железният поток“. Мъчително и противоречиво, но твърдо и безвъзвратно класово-„непросветените“ казашки народни маси се издигат в посока на социалистическата историческа съзнателност на своя командир — болшевика Кожух, и този процес се извършва преди всичко под непосредственото влияние на водените от тях при „похода“ революционни битки и на мъжествено издържаните изпитания по целия спасителен път към позициите на Червената армия. Много тънко и върно писателят набелязва този процес и особено крайния му резултат. Макар и „не умея высказать, но чувствуя, что отрезанные неизмеримыми горами, дремучими лесами, они творили — пусть в неохватимо-меньшем размере — но то самое, что творили там, в России, в мировом. . . Не понимали, но чувствовали и не умели это выразить.“<sup>2</sup> В една като рисуваната в романа на Серафимович социална среда, толкова ниско стояща още в идейното си и културно развитие, „умението“ идеологически да се разберат подобни епохални явления и събития естествено идва сравнително късно. Най-добра ръководна нишка обаче в сложния лабиринт на тези епохални явления и събития е тъкмо социалистическата „идея“ за действителния, закономерния и в интереса на трудовите народни маси исторически ход на живота.

Тази качествено нова историческа съзнателност, органически свързана с непоколебима вяра в социалната и морална правота на социалистическата революция, със съдбоносната обществена и човешка необходимост да се отрече и разруши „стария свят“, прави главния герой в романа „Разгром“ да продължава да изпълнява с още по-твърда увереност в крайната победа мисията

<sup>1</sup> Д. Фурманов, Чапаев, М., 1947, стр. 109—110.

<sup>2</sup> А. Серафимович, Избранные произведения, М., 1946, стр. 541.

си като командир на жестоко разбития партизански отред. Въпреки тежките и непрежалими човешки жертви, разкъсващи сърцето, въпреки всички — преминати и предстоящи — гибелни опасности по пътя към епохалната крайна победа, за Левинсон „нужно было жить и исполнять свои обязанности“. <sup>1</sup> Художник от нов тип, авторът на „Разгром“ действително „ищет и находит подлинного деятеля истории, будь-то руководитель отряда Левинсон или бесстрашный разведчик Метелица, горняк-ветеран Дубов или юношески нежный, но сильный духом Бакланов“. <sup>2</sup> Съвършено вярно в този смисъл отбелязва А. Бушмин при една съпоставка между Горки и Фадеев, че „самый удивительный человек для автора „Матери“ и автора „Разгрома“ один и тот же — это простой рабочий человек, ставший сознательным революционным творцом своей и исторической судьбы“. <sup>3</sup> Разбира се, това важи не само за двамата големи творци на съветската литература.

Когато централният герой в „Как закалялась сталь“ се издига до съзнание, че „самое дорогое у человека — это жизнь“, и то тогава, когато „вся жизнь и все силы были отданы самому прекрасному в мире — борьбе за освобождение человечества“, всъщност Корчагин се възмोगва до най-високо социалистическо историческо самосъзнание. Именно това съзнание (за дълга на човека и човечеството да се борят за осъществяване идеала на социализма и комунизма) логически довежда героя и до възвишения социалистически хуманистичен идеал — „умей жить и тогда, когда жизнь становится невыносимой. Сделай ее полезной“ — полезен и в прекия, практически смисъл на думата и като мощно стимулиращ към такова съзнание личен житейски пример. <sup>4</sup>

Все такава историческа съзнателност виждаме в основата и на онези решения в най-драматичните моменти от дейността на Давидов и Нагулнов в „Поднятая целина“, от които решения зависи и събътието им живот, и съществуването на колхоза, и бъдещето на съветската власт. През дните на съдбоносната есенна оран и сентаб Давидов разсъждава именно като напълно съзнал историческото си право и дълг на пролетарий-комунист, откъдето извира и безпределната му мощ и всепобеждаваща увереност в тържеството на социалистическия идеал. „Все в наших руках, все наше“ — разсъждава той и по най-къс логически път стига до извода: тогава „чего ты боишься, чудак?“ — „Умру на пашне, а сделаю!...“ <sup>5</sup> Нагулнов е готов да превъзмогне всички трагични пречки в своето болшевишко битие и революционна дейност, но да не позволи на враговете на съветския строй „торжествовать“ над неговата смърт: „не придется!“ — заявява с неотстъпна решимост той и непосредствено след това привежда в героично дело решението си. <sup>6</sup>

За специалистите е добре известно колко много примери от този род може да се приведат из произведенията на крупни съветски автори като Ал. Толстой, Вс. Вишневски, Л. Леонов, К. Федин, Ал. Твардовски, К. Симонов, у творци на детско-юношеската литература като С. Маршак, А. Гайдар, С. Михалков, Л. Касил и пр. Социалистическата историческа съзнателност присъствува като съществена съставка в художествения метод на социалистическия реалист даже и тогава, когато рисуваните от него главни герои съвсем не са носители (или поне достатъчно типични носители) на такава съзнателност. Особено убедителен пример в това отношение е Шолоховият роман-епопей „Тихий Дон“. В жизнената съдба напр. на Григорий Мелехов с огромна ху-

<sup>1</sup> А. Фадеев, Разгром, М., 1952, стр. 158.

<sup>2</sup> Л. Ф. Ершов, Русский советский роман, Л., 1967, стр. 103.

<sup>3</sup> А. Бушмин, Роман А. Фадеева „Разгром“, Л., 1954, стр. 238.

<sup>4</sup> Н. Островский, Романы. Речи, статьи, письма, М., 1949, стр. 190, 290.

<sup>5</sup> М. Шолохов, Поднятая целина, Кн. первая, М., 1945, стр. 298.

<sup>6</sup> Пак там, стр. 275.

дожествена мощ е показан трагизмът на онези социални среди от руското и съветско общество, които в предомнатата епоха на Великата октомврийска революция не разбират правилно нейния исторически смисъл, както и своето исторически обусловено участие в нея, вследствие на което не преустройват или недостатъчно преустройват своето битие и не насочват своята обществена активност съобразно с вярно осъзнатия исторически ход на живота<sup>1</sup>. Именно тази историческа — външна и вътрешна, национална и общочовешка — мащабност на настъпилите жизнени проблеми, свързани с императивната закономерна необходимост за изграждане на ново човешко общество и човечество с нова, социалистическа историческа съзнателност правят по начало тази бележита творба истинска епопея на нашата епоха.

И тук естествено трябва да се изхожда от голямото богатство и многообразие на реалните факти и явления. Защото при един схематичен подход би могло да се стигне до извод като този например, че социалистическата историческа съзнателност е еднакво характерна за всяко произведение на съветската литература. В действителност не всички нейни признаци в пълно наличие или еднаква мяра се съдържат дори в най-значителни творби на съветски писатели.<sup>2</sup> Така например в зависимост от разработваната тематика много различни се явяват съчетанията между националното и интернационалното, между личното и общественото и пр. В редица случаи присъствието на едни или други признаци на социалистическата историческа съзнателност се подразбират от самия характер на героите, от същността на рисуваните преживявания и жизнени конфликти. Национално и интернационално в социалистическата историческа съзнателност например на младата Катюша от едноименната „войнишка“ песен на Михаил Исаковски прозират ясно зад любовното чувство на героинята към любимия момък, верен страж на границите на социалистическото отечество. Именно такъв е смисълът на нейната вътрешна убеденост, че поривът на сърцето трябва да „отстъпи“ пред еднакво свещения и за двамата дълг на патриота — защитник на социалистическото отечество. Невся исторически възглед на пролетария за неговото семейно битие разкрива по подобен начин Маяковски във финалния призив на стихотворението „Любовь“:

Надо

обязать

и жизнь мужчин и женщин

словом,

нас объединяющим:

— Товарищи.<sup>3</sup>

Изобщо при изясняване на понятието социалистическа историчност у полсжителния герой ние имаме предвид една естетическа категория, която естествено съдържа в себе си идеологическия компонент. Ако в така разбраната историчност поставяме на първо място идеологическата определеност, или с други думи казано — пряката идея и зя в а, тогава ние прекриваме в други области на човешкото съзнание — на философията, науката, публицистиката. Новата историческа съзнателност на положителния герой в съветската литература (и в социалистическия реализъм изобщо) се трансформира в житейско-естетическо светоотношение, превръща се в стимулиращ елемент на цялостното жизнено поведение на ге-

<sup>1</sup> Сръ. В. О. Перцов, Об историческом оптимизме советской литературы, М. 1959, стр. 40—41.

<sup>2</sup> Даже в съвременната съветска литература се явяват понякога произведения, в които липсва социалистическата историческа съзнателност у автор и герои, в които жизнената съдба на социалистическия човек се рисува твърде изолирано от реалното движение на епохата. — Вж. В. Щербина, Человек в искусстве, в Известия, М., бр. 228 от 26. IX. 1965.

<sup>3</sup> В. Маяковский, Собрание стихотворений в двух томах, т. 2, стр. 276.

роя, става следователно органическа съставка на самия естетически идеал — негов и на писателя социалистически реалист. А щом това е така, тогава социалистическата историчност се включва диалектически в метода на социалистическия реализъм — като същностен принцип в системата естетически принципи, определящи неговата типологическа специфика. Не можем също така да отменим въпроса за органическата свързаност на тази естетическа категория с категориите комунистическа идейност и комунистическа партийност. Без да влизаме тук в конкретно разглеждане на този въпрос, ще дефинираме накратко своето схващане, а именно, че социалистическата историческа съзнателност се явява, от една страна, същностна съставка на комунистическата идейност, а от друга — на комунистическата партийност. При това комунистическата партийност ние определяме като форма на активна обществена изява и страстна революционна защита на комунистическата идейност и то чрез цялостната художествена тъкан на литературното произведение, а не само или предимно чрез обособени словесни, „публицистични“ декларации.<sup>1</sup> Струва ми се, тук може да се направи такава аналогия: каквото е съотношението между комунистическата идеология (мироглед) и конкретно-историческата политика на комунистическата партия (като най-съзнателен авангард на пролетариата в неговата революционна борба и социалистическо строителство) — такова е и съотношението между комунистическата идейност и комунистическата партийност.

Социалистическата историческа съзнателност като идейно-естетически принцип доказва особено убедително новаторската същност на социалистическия реализъм като художествен метод, дава възможност да се види дълбоката качествена разлика, която го отделя от всички съществуващи в миналото художествени методи. Тази новаторска същност се налага преди всичко от новото, комунистическо светоотношение и битие на пролетариата от периода на Великата октомврийска революция и социалистическото строителство. Принципът на социалистическата историческа съзнателност срива из основи ненаучните твърдения на буржоазни теоретици и критици, че уж социалистическият реализъм бил просто „продължение“ на стария тип реализъм, по-конкретно на критическия реализъм, че той не притежавал коренно различни от него типологически признаци.

Наистина съзнанието за историческо движение и развитие на живота е налице в литературата още от времето на Ренесанса. С още по-голяма широта и специфични черти ние го срещаме в творческия свят на романтизма. Критическият реализъм задълбочава историзма при художественото изследване и изображение на действителността, стигайки до идеята за историческата обреченост на капиталистическия морал и обществен ред. Социалистическият реализъм обаче доразвива това съзнание не просто в познатата хуманистична посока и не само в процес на количествени натрупвания, а го изявява „вътрешно“ чрез идеологията, историческото битие, естетическия идеал на един нов тип човек — на пролетария борец за тържеството на социалистическия и комунистически обществен идеал и житейски осъществител на този идеал по пътя на социалистическото и комунистическо преустройство на живота. Този нов тип човек носи в своето съзнание и битие нещо качествено ново, много по-различно от съзнанието и битието на „индивида“ от миналите класови общества — у него индивидуалните сили и възможности са многократно

<sup>1</sup> Въпросът за вътрешната, диалектическа свързаност и взаимоотношение между комунистическата идейност и комунистическата партийност, от една страна, и народността и хуманизма (в тяхната най-висша фаза на развитие), от друга — не влиза в обсега на настоящата статия.

умножени и стимулирани от еднотелството и еднотелството на многомилионен колектив, на цялото прогресивно трудово човечество, от хармоничното съчетание и единство на човешката личност със социалистическото (комунистическото) общество, от вярното предвиждане и убедено следване историческата перспектива на живота, правилния ход на всечовешката култура и прогрес. Този нов тип човек на нашата епоха е пълен антипод на типичния представител на капиталистическото общество днес — с неговия подчертан индивидуализъм и антиисторизъм, с трагичния идейно-етичен и психо-естетически процес на „отчуждение“ от обществото, от движещите го прогресивни социални сили, от собствената му личност на „нормален“ човек изобщо, с антихуманистичния му и мрачно песимистичен неисторичен поглед за живота и общественото развитие.

Историята със своите предупредителни примери и кондензиран житейски опит е била през всички времена мъдър учител и наставник на отделния човек и народите. В драматични събития и съдбоносни кръстопътища на живота тя винаги е била призовавана и признавана като „спасителка“ и „пътеводителка“ напред към желани цели и идеали. Историческото знание неизменно присъствува в настоящето и взема участие в определяне посоките към бъдещето. Но съзнаването на историчното и неговото използване в „направляването“ на живота се изиявяват в различни степени и форми през различните епохи на общественото развитие. Особено интересно и сложно е отношението на прогресивния романтизъм към историята — нейното своеобразно изменение (под напора на фантазията и мечтата) и смело проектиране като възможна (идеализирана) „реалност“ в бъдещо време.

Както вече посочихме с конкретни примери, историческата съзнателност в идейния свят, революционни борби и цялостното битие изобщо на класо-съзнателния пролетариат има съвсем друг характер: тя се отличава с несравнено по-богато житейско-философско съдържание и с непозната в миналото широка, „общочовешка“ мащабност на социалните и културни задачи. Тази нова по същество историческа съзнателност се формира върху нова идеологическо-мирогледна основа, ражда се и се развива по силата на една коренно нова епоха в човешкото развитие — когато класовото общество се заменя и замества завинаги от безкласовото социалистическо и комунистическо общество, когато на историческата сцена излиза като двигател на живота един нов човек по светоотношение, обществени възгледи и културни идеали. Напълно закономерно при такава коренна, революционна в най-широкия смисъл на думата промяна на мироглед, обществен строй и човешка духовна същност се променя в съответна степен и посоката на естетическите търсения на този нов човек. Оттук именно и социалистическата историческа съзнателност се налага като закономерно задължителен компонент в процеса на естетическото усвояване и изменение на действителността. Следователно този компонент представлява същностен естетически принцип в метода на социалистическия реализъм като основен художествен метод на съветската литература и на литературното изкуство на всяко социалистическо и комунистическо общество.